

CULTURA EUROPEANĂ: O REEVALUARE A IDENTITĂȚII

EUROPEAN CULTURE: A REASSESSMENT OF THE IDENTITY

LUDMILA LAZĂR,
conferențiar universitar, doctor în istorie,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău

CZU 008(7)
316.752(7)

Imigrația masivă în spațiul UE, provocările violente din capitalele europene, conflictele interne ridică probleme nu doar de ordin politic, ci și cultural. Sistemul de valori al civilizației europene este pus la încercare și de noile tehnologii ale informației și ale comunicării atât la nivel comunitar, cât și la cel național și individual. Fenomenul globalizării lasă amprente adânci asupra Europei, dar consecințele sale necesită o redimensionare. Vulnerabilitățile occidentului european apar în prim-plan și se încearcă a pune la îndoială reperele identitare fundamentale ale societății europene.

De fapt, încă la sfârșitul secolului trecut Edgar Morin propunea principiul dialogic pentru a concepe Europa, căci anume dialogica „se află în inima identității europene, și nu unul sau altul dintre elementele sau momentele sale“. În condițiile actuale identitatea europeană devine fluidă, în continuă transformare, totodată păstrând „nucleul tare“ al cadrului valoric, centrat pe dimensiunea culturală., caracterizată prin diversitate și deschidere pentru dialog intercultural.

Cuvinte-cheie: identitate europeană, civilizație europeană, valori culturale, diversitate, dialog intercultural

Massive migration to the EU, violent challenges in European capitals and internal conflicts raise not only political, but also cultural issues. The values of the European civilization are challenged by the new communication and informational technologies, at the EU level, as well as at the national and individual level. Europe is deeply marked by the globalization phenomenon and its consequences require to be addressed from a new perspective. West European vulnerabilities appear in the

foreground and some people try to doubt the fundamental identity marks of the European society.

In fact, as far back as the end of the last century, Edgar Morin proposed the dialogic principle to conceive Europe, merely because the dialogic 'is at the heart of European identity, and not one or another of its elements or moments'. Under the current conditions, the European identity becomes fluid, ever-changing, whilst preserving the 'hard core' of values centred on the cultural dimension, characterized by diversity and openness for intercultural dialogue.

Keywords: European identity, European civilization, cultural values, diversity, intercultural dialogue

Există oare o cultură europeană?

Ideea de Europa are conotații simbolice, iar referirea la spațiul geografic și la divizările istorice nu este suficientă pentru a stabili apartenența la Europa. De fapt, a gândi despre cultură, literatură, filosofie, muzică, arte plastice, ar însemna a gândi despre Europa. Anume aceasta avea în vedere eseistul francez Paul Valéry în 1919, când scria, că ideea de cultură, de inteligență, de realizări excepționale are o legătură foarte veche cu idea de Europa[1]. Miracolul grec, epoca catedralelor, renașterea, iluminismul... Partenonul, Colosseumul, Notre-Dame, Luvrul, Muzeul Britanic... Dante, Shakespeare, Rabelais, Voltaire, Cervantès, Goethe... Acestea sunt doar câteva dintre semnele/simbolurile culturii europene. Așa dar, Europa e înainte de toate o cultură.

Identitatea culturală în civilizația europeană are la bază un șir de repere istorice ce țin de gândirea greacă, dreptul roman și creștinism, secolul Luminilor și raționalism, influența arabo-musulmană etc. Astfel, cultura europeană se identifică prin valori umaniste, de natură spirituală dezvoltate pe parcursul timpului. Filosoful român Constantin Noica, considera că Europa a știut să integreze toate experiențele prin care a trecut timp de mai bine de două milenii și a propus un model cultural care a sfârșit prin a se impune lumii întregi. În lucrarea sa cu titlu sugestiv *Modelul cultural european*, el scria: "...cultura europeană, după ce se încearcă în diferite ipostaze (bizantină, romano-catolică, italiana, franceză, anglo-saxonă), s-a deschis și a devenit model pentru celelalte culturi. În felul acesta, ea a dobândit conștiința istorică a culturii depline, care se deosebește de cele ce au rămas doar *configurații culturale* (egipteană, chineză, indiană), prin ceea ce oferă: „1. o supranatură, schimbând raportul dintre om și natură în favoarea celui dintâi; 2. o cunoaștere rațională, dincolo de cea naturală care este doar descriptivă, cunoaștere capabilă să integreze iraționalul; 3. o superioară organizare științifică și tehnică de viață, cu lărgire a existenței și cunoașterii proprii prin istorie; 4. un univers deschis, ca o limitare care nu limitează, până la ieșirea prin creație din timpul istoric”[2, p. 33-34].

Cultura europeană modernă se caracterizează prin individualism, pasiune de cunoaștere, existența pluralităților de idei, flexibilitate, pragmatism accentuat, simț al organizării și coordonării eforturilor intelectuale și artistice, preocupare intensă pentru învățământ, cercetare etc. Totuși, ideea unei culturi europene coerente rămâne una actuală, fiind dezbătută începând cu anii 20-30 ai secolului trecut, când este dezvoltată o viziune asupra presupusei identități culturale comune a continentului ca rezultat al dorinței de comunicare și de schimb între națiunile sale. Cultura europeană în contrast cu cea americană și cea sovietică, ambele materialiste, era definită drept idealistă și anti-materialistă, reprezentată în special de literatură și arte.

Astăzi, când în Europa se realizează proiectul unificator al Uniunii Europene, problema definirii culturii europene se complică. Apar multiple întrebări privind apartenența Europei de Est, și în special a statelor din spațiul post-sovietic la patrimoniul cultural European. Cercetările contemporane denotă faptul, că Europa, deși reprezintă în termeni limitați unitate, este reprezentată prin multiplicitate, căci interacțiunile dintre popoare, culturi, clase, state au determinat o unitate care este ea însăși plurală și contradictorie. „Europa reprezintă în egală măsură dreptul și forța, democrația și oprimarea, spiritualitatea și materialitatea, măsura și hybris-ul, adică lipsa de măsură, rațiune, dar și mitul, inclusiv în cadrul ideii de rațiune” [3, p. 39], scrie Edgar Morin, astfel încât, pentru a o studia trebuie să se țină seama de aspectele sale incerte, vagi, contradictorii, determinându-i implicit identitatea complexă.

Caracterul plurivalent al culturii europene este determinată de cele trei dimensiuni ale culturalu-

lui: patrimonială, biologică și dialogică. Dacă prima dimensiune rămâne conservatoare, a doua admite și tolerează schimbările și evoluțiile, atunci dimensiunea dialogică, ilustrată de E. Morin, profilează o perspectivă în care cultura este considerată mai mult o dialectică, o dorință de dialog, o realitate schimbătoare și evolutivă [4, p. 21].

Europa culturilor - diversitatea

De fapt, când se vorbește despre cultură în prim plan apare diversitatea. În contrapunct cultului modern al identității, cultura europeană este o căutare de identitate reconstruibilă și deschisă. Și este tocmai acel contrapunct, care reprezintă interesul, valoarea și dificultatea culturii europene, dar și a proiectului european însuși.

Cultura europeană, trebuie să precizăm, este una a diversității care respinge nivelarea culturilor. Europa culturilor reprezintă un mozaic de limbi și culturi diverse, o îmbinare a similarităților și a diferențierilor dintre culturile națiunilor europene. Rezultatele cercetărilor în domeniu au evidențiat însă faptul, că diferențele existente nu țin de esență. Similaritățile pot fi întâlnite în sistemele de guvernare, în cadrul credințelor religioase etc. Culturile popoarelor Europei s-au influențat reciproc și s-au îmbogățit de-a lungul secolelor, oferind o moștenire culturală comună. Astfel, un sondaj efectuat în 2007 arată că 49% de europeni consideră patrimoniul cultural european ca fiind complementar patrimoniului național al țărilor europene. În timp ce 45% consideră că există un patrimoniu european comun, împărțit de majoritatea populației. Același sondaj a arătat că, înțelegerea noțiunii de patrimoniu național diferă de la țară la țară [5].

În 2016, conform datelor Eurobarometrului special al Parlamentului European realizat în cele 28 de state membre ale Uniunii Europene, aproape trei sferturi dintre europeni considerau că ceea ce îi unește este mai important decât ceea ce îi separă. Printre elementele de identitate europeană, democrația și libertatea reprezintă valorile-cheie pentru 50% dintre respondenți [6].

Totodată, trăsătura comună a culturii europene este diversitatea componentelor sale. Definiția diversității culturale este încă un subiect dezbătut. Cu toate acestea s-au identificat o serie de componente precum multiculturalitatea, etnodiversitatea, drepturile culturale, diversitatea religiilor, credințelor și obiceiurilor. Deși diversitatea culturală este o valoare în sine, valorificarea ei cuprinde și dimensiuni de altă natură, cum ar fi cea politică, economică și socială. Recunoașterea diversității culturale precum și valorificarea acesteia contribuie la facilitarea comunicării interculturale și reprezintă o latură importantă a identității europene.

Cultură și identitate europeană

Europa este o realitate culturală care transcende granițele UE, deși recent s-a încetățenit practica identificării Europei cu Uniunea Europeană. Dacă pornim de la înțelegerea complexă a istoriei europene, menționând și trecăturile traumatizante, integrarea culturală ar putea contribui la o mai bună cunoaștere și reconciliere dintre oameni, prin simboluri politice și culturale care pot crea legături, ajutându-i să-și înțeleagă mai bine identitatea.

Incertitudinea viitorului – declinul demografic, intensificarea fluxurilor migratorii din Orient și din Sud, radicalismul islamic, brexit-ul – îi determină acum pe europeni să caute un nou model societal pentru construirea spațiului comun European. Tocmai în actualul context economic și social-politic, dificil și marcat de neînțelegeri, se caută răspunsuri la o serie de întrebări: Trebuie oare Europa Unită fondată pe principii identitare? Care este rolul culturii în formarea identității?

Conceptul de **identitate** are două sensuri: unul ne duce cu gândul la un aspect foarte asemănător al lucrurilor, alt aspect ține de diferențiere. Prin urmare, **identitatea europeană se bazează pe elementele comune ce unesc popoarele din spațiul acestui continent**. Ea a evoluat din conștiința apartenenței la un popor, preluând elementele esențiale pentru dezvoltarea unei idei de comunitate transnațională. Astfel, după cum remarca **Cezar Bârzea**: „Conștiința europeană s-a format pe de o parte prin diferențiere de „cei alți” („barbari”, „păgâni”, „sălbatici”), care trebuiau să fie cuceriți, asimilați și convertiți, pe de alta, printr-o sinteză a gândirii grecești, a ordinii romane, a credinței creștine și

a libertății germanice. Convinși de superioritatea lor, europenii s-au întors contra vecinilor cărora le-au impus o civilizație pragmatică, novatoare și rațională” [7, p. 67].

Deși utilizarea științifică a noțiunii de „identitate europeană” a înregistrat progrese începând cu anii 2000, expresia continuă să ridice probleme. O mare parte a literaturii pe acest subiect, tratează în general, în termeni istorici sau filosofici valorile și modul de viață comune Europei, fie ca și continent regrupând un ansamblu de state, fie ca o civilizație ce se deosebește de restul lumii, legitimând într-o anumită măsură procesul de integrare economică și politică. Susținem că elemente precum împărtășirea unei culturi comune, sistemul de valori sociale (progresul și bunăstarea), politice (democrația și libertatea) sau juridice (respectul față de drepturile omului) unesc europenii, fiind elemente-cheie în procesul de construire a identității europene.

Dimensiunea culturală a identității cuprinde valorile și patrimoniul pe care popoarele europene și le-au format în cadrul unui destin istoric comun. Este vorba de un fond cultural (idei, mituri, opere, instituții, simboluri, conduite, norme, stiluri de viață) față de care europenii se simt atașați și prin care se consideră diferiți.

Apartenența comună la cultura europeană în pofida dificultăților de a defini conceptul antropologic și cultural de Europa, devine un puternic suport identitar al cetățeniei unionale. *Spiritul Europei, conștiința europeană, sau ideea europeană* prin încărcătura lor emoțională, au devenit referințe identitare suficient de atrăgătoare ca să mobilizeze imaginația elitelor și entuziasmul popular [7, p. 73].

Criza valorilor

Astăzi Europa este în criză. Și nu este vorba doar despre o criză economică, financiară, politică, ci și una culturală. Imigrația masivă în spațiul UE, provocările violente din capitalele europene, conflictele interne ridică probleme serioase. Sistemul de valori al civilizației europene este pus la încercare și de noile tehnologii ale informației și ale comunicării atât la nivel comunitar, cât și la cel național și individual.

Criza valorilor spirituale bântuie continentul european și diagnoza ar fi *boala de idealitate*. Este o boală care afectează în primul rând tinerii care sunt în căutarea reperelor existențiale. Construcția europeană are ca obiectiv de a apăra concepția individului și a societății fondată pe valorile sale. Se pare că astăzi la nivelul politicilor Uniunii Europene nu se afișează clar un scop capabil de a galvaniza energiile și entuziasmul maselor, și în primul rând al tinerilor. Iar tineretul are nevoie de un scop, legat de un ideal și de realizarea unui vis.

Toate societățile și culturile, în diversitatea istorică a organizării lor, au operat în reprezentările lor colective cu o zonă a sacralității, pe care au folosit-o ca funcție și sistem de referință pentru sensurile conferite istoriei și vieții umane. Mircea Eliade spunea că în inima fiecărei culturi stă sentimentul sacralului. „La nivelurile cele mai arhaice ale culturii, a trăi ca ființă umană este în sine un act religios, căci alimentația, obiceiurile și munca au o valoare sacramentală. Altfel spus, a fi sau mai degrabă a deveni om înseamnă a fi religios” [8, p. 6], scria M. Eliade.

Religia și în primul rând, creștinismul este recunoscut ca unul dintre izvoarele esențiale ale culturii europene. În condițiile când religia creștină trece printr-o perioadă de recul în Europa, societatea modernă nu numai că nu găsește soluții pentru ruinarea familiei ca instituție socială și slăbirea autorității normelor morale, dar demonstrează o totală incapacitate de structurare a idealității. Idealul pe care-l așteptăm de la Europa se caută tocmai în aceste zone ocupate sau abandonate de religii și, în mod fundamental, „în nevoia credințelor ante-religioase”, consideră Julia Kristeva [9]. Totodată, la confluența dintre creștinism (catolici, protestanți, ortodocși), iudaism și islam, Europa urmează să construiască punți între cele trei religii monoteiste - începând cu dialoguri și interpretări reciproce, inspirate de științele umaniste.

Pornind de la natura umanistă a culturii europene și conceptul de libertate ca valoare fundamentală a acestei culturi, am menționat căutarea identității reconstruibile în timp, adică preocuparea pentru viața umană în singularitatea ei cea mai fragilă. Această unicitate a fiecărui bărbat, fiecărei femei în

ceea ce el sau ea are incomensurabil, ireductibil la comunitate, cât și în sensul de „exelență”; această singularitate se numără printre realizările cele mai uimitoare ale culturii europene, și reprezintă fundamentul și latura intimă a drepturilor omului. Asta e preocuparea subiectului singular care poate extinde și adapta drepturile politice pentru cei săraci, persoanele cu handicap, persoanele în vârstă, de asemenea, ține de respectul pentru diferențele etnice și sexuale în intimitatea lor specifică.

Conturarea unor noi idealuri pentru societate este o sarcină importantă, care merită să rămână în atenția cercetătorilor. De fapt, universitățile, intelectualitatea universitară ar putea avea rolul de primă importanță în realizarea acestei necesități, care se impune tot mai pregnant.

Concluzii

Europa este un construct cultural, ce s-a format de-a lungul timpului, un adevărat mozaic al legendelor, imaginilor și reprezentărilor care au dus la nașterea unui spirit mereu viu și în permanentă schimbare, cel al culturii europene.

Dincolo de orice diviziuni de natură geografică, religioasă, politică și economică, spațiul european trebuie înțeles ca un loc al confruntărilor fructuoase dintre codurile mai multor culturi. Pluralismul cultural european apără nu numai diversitatea, ci promovează și dialogul culturilor care dincolo de diferențele lor, contribuie la îmbogățirea experienței umane și la conturarea identității europene.

Europa se bazează pe o conștiință europeană formată în timp, implementată prin educație, consiliere, informare despre istoria europeană, despre valorile realizate pe acest continent, care este în primul rând o lume a culturii. Valorile, însă, nu pot fi niciodată statice, deoarece corespund unui moment istoric determinat. O societate trebuie să fie capabilă de a le revizui, a le redefini.

Pentru a atinge scopul esențial, acela al coeziunii sociale, Europa are nevoie de dialog intercultural. Astfel, recurgerea la dimensiunea culturală din ce în ce mai pregnantă pentru a depăși deficiențele democratice, sau pentru a răspunde nevoilor sociale este pe deplin justificată.

Cultură în diversitatea sa, fie etnică, religioasă sau oricare alta, adeseori văzută drept cauză a conflictelor, atunci când este instrumentalizată în scopuri partizane, trebuie să devină un factor al păcii, bazată fiind pe abordare proactivă și dialog continuu.

În condițiile în care europenizarea și cetățenia europeană reprezintă o formă de identificare colectivă cu un spațiu dialogic supus în permanență mișcărilor și metamorfozelor, dimensiunea culturală a Europei rămâne deschisă și ea pentru reevaluare, redimensionare și regândire.

Referințe bibliografice

1. VALERY, P. The Crisis of the Mind: Second Letter. In: *The history guide: lectures on twentieth century Europe* [online]. [accesat 10.06.2017]. Disponibil: <http://www.historyguide.org/europe/valery.html>.
2. NOICA, C. *Modelul cultural European*. București: Humanitas, 1993.
3. MORIN, E. *Gândind Europa*. București: Editura Trei, 2002.
4. UNTILĂ, V. Mondialization et pluralism: de l'univers au plurivers. In: *Intertext*. Rev. științifică. 2013, nr.1/2 (25/26), p.21.
5. Les Européens, les patrimoines de l'Europe et le patrimoine européen [online]. In: *Toute l'Europe.eu*: [site]. [accesat 12.06. 2017]. Disponibil: <http://www.touteurope.eu/actualite/les-europeens-les-patrimoines-de-l-europe-et-le-patrimoine-europeen.html>.
6. Europenii în 2016: impresii și așteptări, lupta împotriva terorismului și a radicalizării [online]. In: *Parlamentul European în serviciul dumneavoastră: sondaje de opinie ale Parlamentului European*. Eurobarometrul: [site]. [accesat 12.07. 2017]. Disponibil: <http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/ro/20160623PVL00111/Europenii-in-2016-percepții-și-așteptări-lupta-împotriva-terorismului-și-a-radicalizării>.
7. BÎRZEA, C. *Cetățenia Europeană*. București: Editura Politeia. SNSPA, 2005.
8. ELIADE, M. *Nostalgia originilor*. București: Humanitas, 1994.
9. KRISTEVA, J. *Existe-t-il une culture européenne?* [online]. [accesat 15.07.2017]. Disponibil: <http://www.kristeva.fr/Europe.html>.